

УДК 338.432:330.341
© 2013

Д.Ф. Крисанов,
доктор
економічних наук
Л.О. Удова,
кандидат
економічних наук
Інститут економіки та
прогнозування НАН України
О.М. Варченко,
доктор
економічних наук
А.С. Даниленко,
академік НААН
Білоцерківський національний
аграрний університет

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ І ТРАНСФОРМАЦІЇ В ПЕРЕРОБНІЙ СФЕРІ АПК УКРАЇНИ

*Проаналізовано вплив глобалізації
та організаційно-правових трансформацій
в сільському господарстві на структурні
і територіальні зрушення в переробній сфері
АПК. Розкрито прогресивні зміни і негативні
наслідки за результатами роботи основних
агропродовольчих підкомплексів із залученням
іноземних інвесторів.*

Ключові слова: глобалізація, переробна сфера, структурні і територіальні трансформації, негативні наслідки, іноземні інвестори, переробно-харчові підприємства.

Глобалізація стала не тільки важливою складовою зовнішнього середовища, в якому функціонує аграрний сектор національної економіки, а й перманентно виступає рушійною силою, каталізатором різнопланових і нерідко суперечливих трансформацій у його внутрішній структурі й територіальному розміщенні. Виклики, ефекти та суперечливі наслідки впливу світових глобалізаційних процесів на національну економіку, а особливо аграрну сферу, були доволі ґрунтовно проаналізовані у попередньому номері журналу «Вісник аграрної науки» [6], а тому немає необхідності їх повторювати. З огляду на це варто відзначити, що структура і територіальна організація харчових галузей АПК після виходу із кризи кінця 90-х років XX ст. перебувають під впливом великого шлейфу різноспрямованих і різношвидкісних економічних, соціальних, інтеграційних, кооперативних та інших процесів і їх наслідків, а також під дією внутрішніх чинників і складових зовнішнього ринкового середовища. У таких умовах доволі непросто чітко визначити роль глобалізаційних процесів трансформації, що відбуваються в переробній сфері АПК, однак вони стали, з одного боку, продовженням зрушень у сільському господарстві, а з другого, — нерідко здійснюються під впливом внутрішніх рушійних сил. Рушійні сили і наслідки зрушень у переробній сфері в контексті трансформацій у сільському господарстві та й усій національній економіці досліджували І. Лукінов,

О. Онищенко, В. Юрчишин та ін. вчені [7, 11, 12]. Вивченню та систематизації ефектів і наслідків впливу глобалізаційних процесів на розвиток підприємств харчових галузей АПК присвячено це дослідження.

Результати досліджень. Трансформації в сільському господарстві досить часто відбуваються не лише внаслідок поширення глобалізаційних процесів, які накладають світові тенденції на вітчизняний аграрний сектор, а й під впливом почастищення виникнення або ж посилення форс-мажорних обставин: глобального потепління, посухи, паводків, перепадів клімату тощо. Поряд з цим важливим чинником для України виступає жорстка залежність її інтеграції в Євросоюз від переходу на виробництво високоякісних та екобезпечних продовольчих ресурсів на основі впровадження інноваційних розробок в усі ланки агропродовольчого ланцюга, своєчасного і всебічного розв'язання великих і дрібних проблем, які постійно супроводжують розвиток національного АПК. Виникнення нових або ж загострення наявних проблем пов'язано із низкою негативних чинників і тенденцій, що характерні для нинішнього етапу розвитку аграрного сектору, зокрема: зі значним скороченням поголів'я худоби, стихійним виведенням земель із сільськогосподарського обороту, посиленням техногенних навантажень та безповоротним вилученням поживних речовин із ґрунту, грабіжницьким використанням земельних ресурсів орендаря-

Розвиток окремих видів економічної діяльності у харчовій та тютюновій промисловості України*

Види економічної діяльності	Групи підприємств, одиниць:						2010 р. до 2000 р. = % (раз), в.п.
	великі, середні, малі		з них звітувалися за формою № 11—ОЗ		Всього згідно з формою № 11—ОЗ		
	Рік						
	2000	2005	2000	2005	2006	2010	
<i>Харчова і тютюнова промисловість, усього</i>							
кількість	10400	8600	3047	2607	7387	5391	176,9
вартість ОЗ, млн грн	н/д	н/д	20529,7	44868,8	50263,3	91985,4	у 4,5 р.б.
знос ОЗ, %	н/д	н/д	42,2	50,4	48,4	45,7	+3,5
у тому числі:							
<i>1. Виробництво соняшникової олії і тваринних жирів</i>							
кількість	563	518	62	86	401	330	у 5,3 р.б.
вартість ОЗ, млн грн	н/д	н/д	859,3	12151,8	8715,2	12882,8	у 15 р.б.
знос ОЗ, %	н/д	н/д	24,9	88,4	78,8	57,7	+32,8
<i>2. Виробництво молока і молочних продуктів</i>							
кількість	885	712	503	390	661	442	87,9
вартість ОЗ, млн грн	н/д	н/д	2516,2	4336,5	5313,0	11630,4	у 4,6 р.б.
знос ОЗ, %	н/д	н/д	41,0	42,6	39,7	51,5	+10,5
<i>3. Виробництво цукру</i>							
кількість	240	200	218	132	185	97	44,5
вартість ОЗ, млн грн	н/д	н/д	4398,7	4457,4	5137,5	7667,9	174,3
знос ОЗ, %	н/д	н/д	53,7	64,7	66,1	56,3	+2,6
<i>4. Виробництво тютюнових виробів</i>							
кількість	33	27	21	15	21	16	76,2
вартість ОЗ, млн грн	н/д	н/д	709,6	1876,0	1844,0	3769,4	у 5,3 р.б.
знос ОЗ, %	н/д	н/д	21,5	28,7	28,7	35,2	+13,7
<i>* Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України за відповідні роки (з 2011 р. статистичну звітність за формою № 11—ОЗ анульовано). Довідка: на початок 2012 р. в олійно-жирову промисловість було залучено прямих іноземних інвестицій обсягом 125,6 млн дол. США (45 підприємств — 2010 р.), в молочну промисловість — 133,1 млн (66 підприємств), в цукрову промисловість — 43,1 млн (19 підприємств), в тютюнову промисловість — 163,3 млн (12 підприємств).</i>							

* Складено і розраховано за даними Державної служби статистики України за відповідні роки (з 2011 р. статистичну звітність за формою № 11—ОЗ анульовано). Довідка: на початок 2012 р. в олійно-жирову промисловість було залучено прямих іноземних інвестицій обсягом 125,6 млн дол. США (45 підприємств — 2010 р.), в молочну промисловість — 133,1 млн (66 підприємств), в цукрову промисловість — 43,1 млн (19 підприємств), в тютюнову промисловість — 163,3 млн (12 підприємств).

ми, що призвело до виснаження їх продуктивних можливостей тощо. Водночас не справдилися надії на розв'язання продовольчої проблеми через упровадження біотехнологій і, особливо, виробництва генномодифікованої аграрної продукції, споживання якої непередбачуване за своїми наслідками для тих, хто нею харчується, та їхніх нащадків.

Важливою складовою механізму впливу глобалізації на аграрний сектор виступають іноземні інвестиції. З урахуванням вітчизняної специфіки для подальшого аналізу було обрано такі найбільш репрезентативні щодо фактичних наслідків глобалізації 4 види економічної діяльності: олійно-жирова, молочна, цукрова і тютюнова. Зазначені види діяльності надзвичайно тісно залежать від виробництва відповідної продовольчої сировини, а тому їх доречно аналізувати як агропродуктові підкомплекси.

Що ж стосується трансформацій, які відбувалися в молокопродуктовому підкомплексі АПК України, то їх започаткування пов'язане із

проведенням аграрної і земельної реформи: розпакуванням майна і землі в сільськогосподарських підприємствах, руйнуванням колгоспно-радгоспного устрою на селі, знищенням матеріальної бази тваринництва, що супроводжувалося згортанням громадського сектору молочного скотарства (кількість поголів'я скоротилася втричі). Після приватизації молокопереробних підприємств істотне скорочення обсягів виробництва сирого молока призвело до зниження коефіцієнта завантаженості діючих потужностей до 25–40% перед багатьма підприємствами постала дилема: або закривати виробництво або активізувати зусилля для нарощування поставок молочної сировини. Ситуація загострювалася ще й проникненням у вітчизняний молокопродуктовий підкомплекс російських, французьких та інших транснаціональних корпорацій. Придбавши вітчизняні молокопереробні підприємства, ТНК, як правило, проводили модернізацію або ж повну заміну технологічного устаткування, впроваджували

нові технології переробки молочної сировини, в центральних офісах компаній розроблялися нові продукти харчування, які потім апробували з метою визначення обсягів потреб вітчизняних та зарубіжних споживачів, і після пробного маркетингування та позитивного оцінювання їх запроваджували в масове виробництво. Оскільки продукція підприємств з іноземним капіталом за показниками якості, безпечності, а особливо — різноманітністю асортименту з використанням високоякісних інгредієнтів (заквасок, фруктових наповнювачів, стабілізаторів) значно перевершувала молочні вироби вітчизняного виробництва, то прямим наслідком цього стало загострення конкуренції на місцевих молочних ринках, посилення конкурентних позицій високоякісних молочних виробів, що супроводжувалося витісненням традиційних продуктів, які до того ж погано реалізовувалися. Згадані трансформації у сировинно-продуктовому ланцюзі мали своїм наслідком згортання територіальної мережі молокопереробних підприємств: їх кількість за 2000-ні роки скоротилася наполовину. Водночас вартість основних засобів збільшилася майже у п'ятеро, однак, незважаючи на це, їх знос збільшився на 10,5 в.п. (до 51,5%). Це свідчить про те, що зменшення кількості підприємств переважно відбувалося не внаслідок їх економічного або технологічного банкрутства, а в результаті злиття і поглинання [5].

Транснаціональні корпорації, які поступово увійшли до вітчизняного молокопродуктового підкомплексу, загострили конкуренцію між однопрофільними підприємствами за закріплення і розширення сировинних зон і при цьому за наявності вільних обігових коштів істотно випередили підприємства з національним капіталом. Вони взяли на озброєння досвід встановлення і закріплення стосунків з постачальниками сирого молока на договірній основі. Крім того, були максимально використані можливості щодо забезпечення виробників молока індивідуальними засобами виробництва (мініхолодильниками, сепараторами, мінідоїльними установками), а також надавалася допомога комбикормами для годівлі худоби, готівкою для придбання різних промислових товарів, транспортом для вивезення сирого молока в чітко узгоджений за графіком час [6]. У результаті цілеспрямованої роботи радіус сировинних зон підприємств з іноземним капіталом збільшився до 200 і більше км, а з вітчизняним капіталом — значно зменшився, і до

того ж вони істотно порідшали. Крім того, значна частина підприємств під впливом різних обставин усіма можливими способами (від добровільного злиття до поглинання через придбання контрольного пакета акцій) із самостійних була перетворена на територіально відокремлені (дочірні) виробничі підрозділи (філії), функції яких звузилися до приймання й заготівлі сирого молока, його первинної обробки, охолодження і накопичення партій, підготовки для транспортування на основні переробні підрозділи.

Беручи до уваги, що в молокопродуктовому підкомплексі АПК України під впливом не лише глобалізаційних процесів, а й місцевої специфіки, а також тенденцій, що склалися, за попередній період, відбуваються різнопланові трансформації, справедливо виникає запитання: а доки це триватиме? Враховуючи досвід сусідньої Польщі, де такі трансформації переважно відбувалися у 80–90-ті роки минулого століття і призвели до зменшення кількості молокопереробних підприємств ушестеро (з понад 700 од. до близько 120 од.), є всі підстави стверджувати, що процеси згортання мережі суб'єктів господарювання в молокопродуктовому ланцюзі ще активно триватимуть і в осяжній перспективі: з одного боку, скорочуватиметься кількість самостійних потужностей, які виробляють готові молочні продукти, а з другого, — зменшуватиметься чисельність дрібнотоварних виробників сирого молока (які утримують по 1–3 дійні корови) і збільшуватиметься — невеликих (до 50 корів) і великих (понад 400 голів) молочних ферм. З огляду на це завдання органів державного управління полягає в моніторингу глобалізаційних процесів у вітчизняній економіці, зокрема й в аграрному секторі, та розробленні запобіжних заходів, реалізація яких сприятиме мінімізації негативних наслідків або ж недопущенні їх виникнення взагалі. При цьому процесові стихійного згортання мережі молокопереробних підприємств необхідно надати ознак регульованості, зважаючи на те, що такі об'єкти є селоутворювальними елементами для багатьох сільських населених пунктів та селищ міського типу.

Аналізуючи наведені в таблиці статистичні дані, необхідно відзначити, що за 2000–2010 рр. кількість підприємств харчової промисловості скоротилася практично вдвічі, проте рушійні сили, масштаби змін і наслідки цього абсолютно різні. Що стосується підприємств з виробництва соняшникової олії і тваринних жирів, то

їх кількість зменшилася практично в 1,7 раза (до 330 од.) і це переважно за рахунок скорочення чисельності малих суб'єктів господарювання. Водночас переробні потужності цієї галузі з 2004 р. збільшилися втричі (до 7,2 млн т переробки насіння олійних культур у 2010 р.). Обсяги збору врожаю олійних культур за 2004–2011 рр. також виросли втричі (з 3,5 до 10,7 млн т), а площа орних земель, зайнятих під їх вирощування, становить 7,1 млн га (понад 20% від фактично використовуваних в аграрному виробництві сільгоспугідь). Близько 10% олійних культур експортується без промислової переробки, а майже 90% виробленої сировини рослинної олії також експортується за кордон, де здійснюється подальша обробка й доведення до нормованих показників якості, що передбачені міжнародними стандартами. За орієнтовними прогнозами, на перспективу (до 2015 р.) передбачається довести виробництво олійних культур в Україні до 15 млн т (з них соняшникового насіння — 7 млн т, сої — 5, рапсу — 3 млн т) і до цього показника довести також переробні потужності [5].

Аби зрозуміти, що відбувається в олійно-жировому підкомплексі АПК України, необхідно звернути увагу на такі обставини. У цій галузі діє більше 20 великих зарубіжних компаній, які виступають співвласниками понад 30 олієпереробних підприємств. Більшість з них провели техніко-технологічну модернізацію вітчизняних олієпереробних потужностей, крім того, істотно їх наростили, а маючи значні вільні кошти, — забезпечували масову закупівлю олійної сировини у пікові періоди збору врожаю. Підприємства ж з вітчизняним капіталом, а особливо — малі, опинилися в дуже скрутному становищі і не могли на рівних конкурувати з суб'єктами господарювання, що мають іноземний капітал. Цьому сприяла і та обставина, що за останні роки ціна, скажімо, на насіння соняшнику зросла у 3–4 рази (до 4–5 тис. грн/т). Звичайно, це сприяло зростанню інтересу аграріїв до вирощування олійних культур, але водночас призвело до істотного скорочення мережі олієпереробних виробництв невеликої потужності. Як свідчить практика, ця тенденція триватиме доти, доки не сформуються стійкі сировинні зони навколо олієпереробних підприємств, а в олійно-жировому підкомплексі переважно завершиться структурно-територіальна трансформація, що приведе до оптимізації її мережі.

Це один бік медалі, а другий пов'язаний з виробництвом олійних культур. На думку авто-

ритетних учених, відповідно до системи сівозмін, що склалася, олійні культури доцільно розмішувати один раз на 7–8 років на одній і тій самій ділянці. Нині ж у природно-кліматичних зонах, придатних для вирощування олійних культур, черговість у багатьох випадках настає через 3–4 роки, а в окремих аграрних районах — навіть через 2. Негативні наслідки грабіжницького використання продуктивних можливостей земельних ресурсів уже набули хронічного характеру і підсилюються майже повною відсутністю органічних добрив. Як наслідок, спостерігається значне зменшення питомої частки гумусу і поживних речовин, погіршення структури і релаксаційних властивостей ґрунту, що, зрештою, веде до зниження родючості землі і врожайності вирощуваних культур. Щоб зменшити негативні наслідки, державі необхідно розробити ефективний механізм та інструменти, які б передбачали економічну відповідальність агровиробників за відновлення продуктивних можливостей ґрунту до природного рівня, а також чітко дотримання і виконання усіх вимог агротехніки.

Доречно звернути увагу на ще одну обставину. Оскільки вироблена в Україні з вітчизняної сировини рослинна олія за окремими показниками не відповідає міжнародним стандартам якості й екобезпеки, то міжнародні транснаціональні корпорації закуповують її у підприємств з національним капіталом та експортують для подальшої глибокої переробки на материнські підприємства. Внаслідок цього значні ресурси робочої сили, доходів і прибутків перетікають за кордон, що можна обґрунтовано розглядати як втрачену для національної економіки вигоду.

Подив викликає той факт, що основні засоби галузі збільшилися в 15 разів (таблиця), тоді як загалом по харчовій промисловості — лише в 1,8 раза. Це пояснюється тим, що у 2004 р. на одному з олієпереробних підприємств внаслідок індексації ОЗ виросли в 21 тис. разів, а з олієжирового виду діяльності — на понад 10 млрд грн, що за відсутності індексації зносу по галузі призвело до зростання коефіцієнта зносу до 95%, а по харчовій промисловості загалом — до 56%. Віртуальні основні засоби на початок 2005 р. дали додатковий приріст зношеності майже на 16 в.п.; у 2010 р. загалом по харчовій промисловості він іще становив 2 в.п.

Особливий інтерес викликають зміни у борошномо-цукровому підкомплексі АПК України. Аграрні реформи одночасно з розпадом внутрішніх (міжреспубліканських) зв'язків особ-

ливо великих збитків завдали цьому сегменту аграрної економіки: за 1990–1997 рр. виробництво цукру скоротилося з 6,8 тис. т (у т.ч. 5,5 з цукрового буряка) до 2 тис. т і з того часу перебуває в цьому коридорі з певними коливаннями (1,7–2,3 тис. т). Починаючи з 1990 р. посівні площі під фабричним буряком скоротилися у 5 разів — з 1,6 до 0,32 млн га, а виробництво цукрового буряка — з 44,3 до 10,1 млн т (2006 р.).

Постійна недозавантаженість виробничих потужностей цукрових заводів [1] одночасно з високими питомими витратами енергоресурсів на переробку цукрового буряка зумовили підвищення собівартості вітчизняного цукру і зробили його неконкурентоспроможним на зовнішньому і внутрішньому ринках. Це, у свою чергу, сприяло значному зменшенню кількості підприємств, що виробляють цукор з вітчизняної сировини. Дестабілізувальним чинником стали постійні коливання цін на цукровий буряк, що супроводжувалося скороченням площ, зайнятих під його посіви, та значним зменшенням зайнятості працівників у вітчизняному буряко-воцукровому підкомплексі. Кількість цукрових підприємств скоротилася практично втричі. З підприємств, що залишилися на статистичному обліку, сезонно функціонують дещо більше півсотні, проте робочий період частини з них триває менше 50 днів (оптимальний період становить 90–120 і більше днів). Результатом зазначених трансформацій стали втрата кількох сотень тисяч постійних і сезонних робочих місць у буряковоцукровому підкомплексі, десятки повністю зруйнованих або таких, що переживають процес руйнування, цукрових заводів, сотні сільських поселень, що перебувають у станції, втрата Україною статусу головного виробника цукру з цукрового буряку на території СНД і т.ін. Про те, що процес трансформації, який супроводжується руйнуванням цукрових заводів, триватиме й далі, може свідчити показник зношеності основних засобів виробництва цієї галузі — він перевищує 56%.

Необхідно підкреслити, що на початку 90-х років минулого століття з реалізацією програми роздержавлення власності та її приватизацією членами трудових колективів вітчизняних підприємств у центрі уваги іноземних інвесторів опинилася тютюнова промисловість. Фактично це було масове входження зарубіжних інвесторів в один із найпривабливіших підкомплексів АПК України. З 1992 р. в нього було вкладено понад 163 млн дол. США іноземних інвестицій (майже 8% від їх обсягу по харчовій і тютюновій

промисловості загалом), хоча частка основних засобів виробництва підприємств тютюнової індустрії становить усього 4,1%. Результати практично двадцятирічного розвитку тютюно-вопродуктового підкомплексу АПК України дуже неоднозначні.

Це досить показовий приклад суперечливого впливу іноземних інвесторів на розвиток вітчизняного тютюновопродуктового підкомплексу АПК, а саме: за 1988–2010 рр. площі вирощування тютюну зменшилися у 20 разів (з 5,7 тис. га до 280 га), валовий збір тютюнової сировини — в 13 разів (з 4080 до 314 т), а врожайність знизилася майже на 1/5 (з 13,7 до 11,2 ц/га). Крім того, кількість тютюново-ферментаційних підприємств і тютюнових фабрик з національним капіталом скоротилася практично на порядок (до кількох одиниць). Отже, тютюновопродуктовий підкомплекс АПК України практично перестав існувати внаслідок відсутності надійного та ефективного захисту з боку держави, що призвело до втрати десятків тисяч постійних і сезонних робочих місць.

Водночас варто зауважити, що на тютюнових підприємствах з іноземним капіталом (12 од.) мали місце важливі позитивні зміни, зокрема:

- впровадження сучасних технологій випуску продукції, для цього технологічне устаткування ввозилося з-за кордону;

- впровадження міжнародних систем управління якістю, безпечністю та екологічного управління, що дало змогу експортувати вироблену продукцію без додаткових перевірок;

- адаптація до вітчизняної специфіки технології просування продукції на ринок, а також використання з цієї метою дистриб'юторської мережі материнських компаній за кордоном;

- формування привабливого мікроклімату в трудових колективах та впровадження сучасних форм соціального захисту працівників і т.ін.

Отже, сьогодні можна констатувати, що відбувся об'єктивний процес входження іноземних інвесторів у найприбутковіші сегменти вітчизняного агропродовольчого виробництва і практично повного заволодіння ними, а також вихід підприємств з іноземним капіталом на вітчизняний ринок тютюнових виробів із запозиченням і використанням українських розкручених брендів (марки «Прилуки», «Ватра», «Прима») та цінового чинника (спочатку продукція реалізувалася дешевше за вітчизняну, а після витіснення виробів місцевих фабрик відбулося повне заволодіння ринком і підвищення цін). Крім того, відсутність ефективної системи захисту і

підтримки вітчизняного товаровиробника фактично виштовхнули тютюнову галузь на узбіччя державного контролю і регулювання. До того ж доречним буде відзначити, що це стало головною причиною того, що окрім тютюництва в аграрному секторі на межі зникнення опинилися хмелярство (у 2010 р. загалом було вироблено 2% продукції порівняно з 1989–1990 рр.), льонарство (відповідно 3%) і вівчарство (15%) [9].

Необхідно підкреслити, що, незважаючи на дедалі більше залучення України в глобалізаційні процеси світового масштабу, водночас свій різноплановий вплив на розвиток вітчизняної економіки справляють чинники регіонального, національного і місцевого характеру. Економічні досягнення підприємств з іноземним капіталом часто мали негативні для національної економіки наслідки, причому довготривалого характеру. Однак зазначимо, що це стосується не всіх галузей, а лише окремих, де широко задіяні природні, продовольчо-сировинні та енергетичні ресурси.

Останніми роками найважливішою складовою активного залучення аграрного сектору вітчизняної економіки в глобалізаційні процеси виступає виникнення і збільшення кількості агрохолдингів. Особливий інтерес викликають вертикально інтегровані структури. Вони мають великі земельні наділи, одна частина яких перебуває у власності агрохолдингів, а друга — орендується ними в аграрних підприємств і приватних власників. Крім того, в їхній структурі представлені підприємства харчової промисловості, які працюють на власній сировині і фактично забезпечують замкнутий виробничий цикл — від вирощування аграрної продукції до постачання продуктів харчування, товарів у торгову мережу для реалізації споживачам. Значення агрохолдингів в агропродовольчому комплексі досить показово виражене у структурі іноземних інвестицій: станом на 01.01.2009 р. в аграрний сектор економіки України їх було вкладено 2499,2 млн дол. США, а частка агрохолдингів становила 47,5% [4, 10].

За оцінками експертів [2], станом на 01.01.2011 р. майже чверть орних земель України перебувала під контролем агрохолдингів (усього налічується близько півсотні таких агроформувань), а в шістнадцяти з них площа орних земель перевищує 100 тис. га. Роль агрохолдингів оцінюється неоднозначно і навіть суперечливо. До позитивних аспектів функціонування таких агроформувань належать впровадження індустріальних методів вирощування, обробки посівів і збирання врожаю, висока врожайність, націленість на добування максимального прибутку, формування сучасної транспортної і складської інфраструктури, перехід на сучасні форми відносин з вітчизняними і зарубіжними споживачами продовольчої продукції, висока заробітна плата найманого персоналу і т.ін. До негативних аспектів належать руйнування традиційної для сільських жителів сфери докладання праці, її скорочення на один-два порядки, позбавлення сільських поселень будь-якої перспективи розвитку, грабіжницьке використання природних ресурсів сільського господарства, небажання розвивати тваринництво і т.ін. З огляду на це в законодавчому плані мають місце спроби обмежити розміри землекористування агрохолдингів.

Усе викладене вище свідчить про те, що процеси згортання й оптимізації мережі підприємств харчової промисловості в активному режимі тривають ще довго, а їх загасання свідчитиме про досягнення тимчасової рівноваги між територіальною організацією аграрної і переробної сфер АПК. Надалі під впливом глобалізаційних процесів, змін у технологіях вирощування різних видів аграрної сировини, в її переробці і випуску продуктів харчування ця рівновага буде порушена. Проте оскільки в різних харчових галузях періоди активності і загасання трансформаційних процесів, а також їх тривалість не збігаються між собою, то всі ці трансформації, накладаючись одна на одну, мають перманентний характер для аграрного сектору економіки.

Висновки

Активним каталізатором трансформацій в аграрному секторі економіки виступають іноземні інвестиції. Вони породжують «асиметричні» шоки: з одного боку, маємо підприємства з іноземним капіталом, що спираються на сучасну інноваційно-технологічну базу, та з аграрно-інноваційними виробництвами,

а з другого, — традиційні вітчизняні виробництва на застарілій техніко-технологічній та агротехнічній основі з національним капіталом.

Водночас згадані «шоки» спонукають до активізації відтворювальних процесів та переходу вітчизняних підприємств на інноваційно-

технологічну та аграрно-інноваційну моделі розвитку.

Найсуперечливіші за 20 років наслідки залучення іноземних інвесторів мають місце в тютюнової промисловості: підприємства з національним капіталом майже повністю припинили своє існування, площа вирощування тютюну скоротилася в 60, а збір тютюнової сировини — в 70 разів, виробництво тютюнових виробів на вітчизняних потужностях становить менше 1% від їх загального випуску в Україні. Внаслідок цього втрачено десятки тисяч постійних і сезонних робочих місць, хоча підприємства з іноземним капіталом практично повністю працюють на імпортованій тютюнової сировині.

В олійно-жировому підкомплексі кількість підприємств за 2000-ні роки скоротилася майже вдвічі, проте переробні потужності та збір урожаю олійних культур збільшилися втричі. Підприємства з іноземними інвестиціями нарощують виробничі потужності, водночас збільшуються площі посівів олійних культур, і це підтримує основні вимоги агротехніки. Вироблена на вітчизняних підприємствах олія не відповідає вимогам міжнародних стандартів якості і безпеки, а тому доробляється на материнських підприємствах за кордоном, що зумовлює вплив закордонної робочої сили, доходів і прибутку підприємств.

За 2000-ні роки кількість молокопереробних підприємств скоротилася удвічі, однак вар-

тість основних засобів збільшилася в п'ятеро, а їх зношеність виросла на 10 в.п. Отже, скорочення відбувається переважно за рахунок злиття і поглинання. Оскільки виробництво сирого молока зменшилося вдвічі, то між підприємствами загострилася конкуренція за збільшення заготівлі сирого молока. Лідерство належить компаніям з іноземними інвестиціями, а роль підприємств з національним капіталом постійно звужується і нівелюється.

Трансформації в мережі підприємств харчових галузей АПК відбуваються перманентно, під впливом екзогенних та ендогенних чинників, але з неоднаковими темпами і різними та суперечливими наслідками. Каталізатором зовнішніх чинників стали глобалізаційні процеси, а внутрішні зумовлені гострою необхідністю як усунення перекосів та асиметрії в розвитку окремих підприємств, так і гальмування руйнації цілих галузей. Досвід економічно розвинених країн свідчить про те, що перманентні трансформації відбуватимуться постійно — то посилюючись, то загасаючи, проте ніколи не припиняться. Ось чому необхідно запровадити постійний моніторинг, аналізувати позитивний досвід економічно розвинених країн у цій сфері та з урахуванням вітчизняної специфіки формувати на різних рівнях управління програми, спрямовані на запобігання виникненню масштабних загроз і небезпек для агропродовольчого комплексу.

Бібліографія

1. Варченко О.М. Ринок цукру в Україні: оптимальне поєднання ринкового та державного регулювання: Монографія/О.М. Варченко. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 315 с.
2. Данкевич А.Є. Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: Монографія/А.Є. Данкевич. — К.: ННЦ ІАЕ, 2011. — 350 с.
3. Дмитрук Б.П. Спільне підприємство в сільському господарстві: навч. посіб./Б.П. Дмитрук, Н.Я. Питель, С.М. Подзгун. — К.: Центр учб. літ-ри, 2007. — 231 с.
4. Інноваційна трансформація аграрного сектору економіки: Монографія/О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван, Б.Й. Пасхавер та ін.; за ред. О.В. Шубравської; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. — К., 2012. — 496 с.
5. К 2015 году мощность масложирового комплекса Украины достигнет 15 млн тонн/год — Укролія// Масло Украины. [Електронний ресурс]. — Доступно з www.ukroliya.kiev.ua.
6. Крисанов Д.Ф. Глобалізація в агросфері України: передумови, чинники та наслідки/Д.Ф. Крисанов, Л.О. Удова, О.М. Варченко, А.С. Даниленко//Вісн. аграр. науки. — 2012. — № 12. — С. 60–65.
7. Лукинов І.І. Еволюція економічних систем/І.І. Лукинов. — М.: Економіка, 2002. — 567 с.
8. Марченко В.М. Самоорганізація злиття та поглинання: умови та потенціал: Монографія/В.М. Марченко. — К.: НУХТ, 2011. — 357 с.
9. Нелеп В. Чотири галузі знищили. Які на черзі?/В. Нелеп//Дзеркало тижня. — 2012. — № 3 (151). — С. 1, 8.
10. Нікітченко С.О. Концентрація та поглиблення інтеграційних процесів в агропромисловому комплексі/С.О. Нікітченко//Економіка АПК. — 2011. — № 1. — С. 79–81.
11. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспектива/О.М. Онищенко. — К.: Ін-т економіки НАН України, 2003. — 100 с.
12. Юрчишин В.В. Розвиток різноукладності на селі: особливості, проблеми/В.В. Юрчишин, Л.М. Шевченко, В.Х. Брус та ін.; за ред. В.В. Юрчишина. — К.: ННЦ ІАЕ, 2004. — 446 с.

Надійшла 27.02.2013.